

فرمانده معظم کل قوا: «فصل جدیدی در منطقه و جهان آغاز شده است، در این پیچ تاریخی دنیا، نظام اسلامی ایران می‌تواند به عنوان الگویی برای ملت‌های مسلمان باشد» (۱۳۹۰/۵/۱۱)

الگوی راهبردی گفتمان بسیج در حفظ و تداوم بیداری اسلامی با تأکید بر دیدگاه‌های امامین انقلاب اسلامی

قدیر نظامی پور^۱، داود پرجمی^۲، سعید زارعی^۳، هادی عبدالملکی^۴

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۰۳/۲۰

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۰۱/۱۵

چکیده

گفتمان بسیج به معنی مجموعه مقوله‌ها، مفاهیم و مضامینی است که در یک ارتباط منطقی و پیچیده به‌عنوان یک الگو؛ زیر گفتمان کلان انقلاب اسلامی قرار می‌گیرد. گفتمانی که گرچه ریشه در مبانی دینی و سیره معصومین و بخشی از تاریخ تشیع دارد، اما به‌طور ویژه در انقلاب اسلامی به‌عنوان یک الگوی بسیج‌کننده اجتماعی تجربه شد. این تحقیق با هدف تبیین و بازخوانی ابعاد، الزام‌ها و مولفه‌های گفتمان بسیج و نقش آن در حفظ و تداوم بیداری اسلامی به روش آمیخته (کیفی - تحلیل گفتمان پساساختارگرایی - و کمی - پرسشنامه خبرگان) انجام شده است. براساس تحلیل دیدگاه امامین انقلاب اسلامی (امام خمینی^(ره) و امام خامنه‌ای^(مدظله‌العالی)) درباره بسیج، این الگو شامل مفاهیم و مضامین درهم تنیده است که می‌توان در قالب ۸ گره‌گاه یا بُعد کلان (با ۶۷ مولفه و ۷۸۵ مضمون) و ۹ الزام (با ۶۶۰ مضمون) بازگو نمود. بر اساس نتایج به‌دست آمده از تحلیل دیدگاه ۱۰۵ نفر از خبرگان و صاحب‌نظران، الگوی تجربه شده از گفتمان بسیج با اولویت بسیج‌کنندگی در ابعاد «دینی و اسلامی، فرهنگی و اخلاقی، دفاعی و نظامی، سیاسی و مدیریتی و اقتصادی و سازندگی» به‌ترتیب اولویت در تحقق ابعاد پنج‌گانه (اجتماعی - فرهنگی، دینی - دفاعی - امنیتی، مذهبی، سیاسی - مدیریتی، و درنهایت اقتصادی - توسعه) بیداری اسلامی اثرگذار است. همچنین این الگو در دست‌یابی به فرایندهای شش‌گانه بیداری اسلامی شامل (هدف‌های راهبردی، اقدام‌های راهبردی، راهبردهای کلان، الزام‌های راهبردی، اصول و ارزش‌های راهبردی و برنامه‌های راهبردی) اثرگذار است.

واژگان کلیدی: بسیج، انقلاب اسلامی، گفتمان بسیج، بیداری اسلامی.

۱. عضو هیئت علمی دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاعی ملی و تحقیقات راهبردی
۲. عضو هیئت علمی دانشگاه شهید بهشتی - dp206pd@yahoo.com
۳. دانش‌آموخته رشته امنیت ملی دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاعی ملی و تحقیقات راهبردی - zarei@iasn.ir
۴. دانش‌آموخته رشته آینده‌پژوهی دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاعی ملی و تحقیقات راهبردی - نویسنده مسئول، ha.abdolmaleki48@gmail.com

مقدمه

با احیای اسلام ناب محمدی^(ص) توسط حضرت امام خمینی^(ره)، و برپایی نظام سیاسی نوین در ایران، گفتمان انقلاب اسلامی به‌عنوان خوانشی نو از دین و مردم سالاری دینی، رویکرد جدیدی به چگونگی مشارکت مردم در نظام سیاسی رواج داد. نقطه شروع این رویکرد در ایران، بسیج شدن مردم برای انقلاب بود، یعنی «بسیج عمومی» برای برآورده کردن اهداف اجتماعی، حرکتی که در شرایط انقلاب اسلامی ظهور و بلوغ پیدا کرد و تبدیل به یک گفتمان بسیج‌کنندگی شد. این گفتمان در فرایندهای چندگانه (شروع مبارزات، پیروزی، پایداری و تداوم انقلاب اسلامی) نقش و اثرگذاری زیادی در شکل‌گیری مشارکت حداکثری مردم در نهضت داشته است. ویژگی منحصربه‌فرد این گفتمان، نقش و اثرگذاری آن در حفظ و تداوم انقلاب است، نقشی که همزمان با مراحل اولیه پیروزی انقلاب اسلامی و افزایش توطئه‌های استکبار جهانی ضرورت یافت و با مشارکت داوطلبانه گروه‌هایی از جوانان در صحنه‌های انقلاب رونق گرفت. بر همین اساس رهبر کبیر انقلاب اسلامی نیز فرمان تشکیل ارتش بیست میلیونی (بسیج مستضعفین) را به‌عنوان کانون تجمع و سازماندهی مردم داوطلب صادر فرمودند. گفتمان بسیج چه در حوزه نظری (برانگیختن و بسیج مردم برای شکل‌گیری جنبش انقلابی) و چه در حوزه عملی (تلاش سازمان‌یافته برای حفظ پیروزی و تداوم آن، به‌ویژه در دفاع مقدس) کارآمدی خود را در نگرانی از انقلاب اسلامی به اثبات رساند. همچنین در تداوم راه امام خمینی^(ره)، ابعاد جدیدی از وجوه آن (سیاسی، دینی، استکبارستیزی، خدمات‌رسانی، سازندگی و آبادانی در مناطق محروم)، در گفتمان بسیج مقام‌معظم رهبری^{مدظله‌العالی} پدیدار گشت.

گفتمان بسیج به‌عنوان گفتمان اثرگذار در انقلاب اسلامی، به یک الگوی موفق و مقوم شکل‌گیری آرمان امت اسلامی در افق تمدن نوین اسلامی بدل شده که می‌تواند در ارتباط با سایر وجوه گفتمانی انقلاب اسلامی به‌ویژه بیداری اسلامی، اسلام‌خواهی، استکبارستیزی و

حمایت از مستضعفین نقش راهبردی و اثرگذاری در بسیج عمومی علیه استکبار جهانی در منطقه و جهان اسلام ایفا نماید.

۱. کلیات

۱-۱. بیان مسئله

گفتمان بسیج ناظر بر برانگیختگی و سازماندهی مردم برای انقلاب، سرنگونی نظام سلطنتی، جایگزینی نظام جمهوری و استقرار دولت اسلامی، غلبه بر توطئه‌های دشمنان خارجی و فتنه‌گران داخلی با نگره‌داشتن مردم در صحنه انقلاب تا تحقق کامل پیروزی، حفظ و تداوم آن یعنی «بسیج عمومی» است. الگویی که توانست همراه با تداوم جریان انقلاب، تحکیم و توسعه آن را در لایه‌های مختلف جامعه تقویت نماید. این گفتمان واجد رویکردها (ساحت و نقش‌ها) ابعاد، مولفه‌ها و الزام‌هایی برای بسیج شدن مردم است که از درون آن الگوهای راهبردی و اثربخش در بسیاری از حوزه‌های کنشی و کارکردی جامعه قابل دستیابی است.

گفتمان بسیج به‌عنوان یک تجربه موفق از مشارکت فراگیر و عمومی مردم در فرایند حفظ و تداوم کنش‌های انقلابی، دارای دو وجه: الف) تفکری: تعمیق و توسعه حیطه نظری و تسهیل فرایند برانگیختگی و مشارکت افراد در تعیین سرنوشت خود؛ ب) تشکلی: حضور عینی و فعال مردم در مراحل مختلف (شروع مبارزات، پیروزی، تداوم و حراست از دستاوردهای آن) می‌باشد. همچنین نقش‌هایی که لازم بود در مقاطع مختلف به کمک انقلاب بیاید، عبارتند از: الف) ایجابی (تأکید بر طراحی و بسیج منابع برای حرکت و پیشرفت)؛ ب) سلبی (تأکید بر مقابله با تهدیدها و آسیب‌های پیش‌روی حرکت انقلاب) در محیط کنش انقلابی (ملی، منطقه‌ای و محلی).

بنابراین منظور از «گفتمان بسیج» نوعی فرهنگ و تفکر ایجاد شده بر مبنای گفتمان انقلاب اسلامی است؛ هویت و الگوی اجتماعیِ برساخت شده از مبانی، اصول،

ارزش‌ها و اهداف اجتماعی - اسلامی که توانسته روحیه، آمادگی و وفاق جمعی برای تغییر وضعیت موجود (نامطلوب) به وضعیت جدید (مطلوب) در مردم ایجاد کند. باتوجه به برخی ناکامی‌های به وجود آمده در تداوم جریان بیداری اسلامی و همچنین همسانی‌های انقلاب اسلامی و جریان بیداری اسلامی، سؤال این است که آیا این الگو می‌تواند در حفظ و تداوم بیداری اسلامی و تحقق ابعاد و دستیابی به فرایندهای آن موثر باشد و میزان و اولویت اثرگذاری این الگو در چه مواردی است.

۲-۱. اهمیت و ضرورت تحقیق

مهم‌ترین وجوه اهمیت و ضرورت انجام این تحقیق را می‌توان در موارد زیر خلاصه کرد:

- (۱) ارائه الگوی نظری و کلان از ابعاد و مولفه‌های گفتمان بسیج در دیدگاه امامین انقلاب؛
- (۲) کمک به استخراج الگوهای راهبردی بسیج در راستای تحقق اهداف و آرمان‌های انقلاب در سطح فراملی و جریان بیداری اسلامی؛
- (۳) توسعه و تقویت الگوها و نمونه‌های بسیج ایجادشده براساس گفتمان بسیج برای نقش‌آفرینی در حوزه‌های تمدنی پیش‌روی انقلاب اسلامی؛
- (۴) ضرورت ارائه الگوی راهبردی بر مبنای الگوی تجربه شده از حضور مردم در مراحل یک انقلاب و بازخوانی آن در جریان بیداری اسلامی.

۳-۱. اهداف تحقیق

۱-۳-۱. هدف اصلی

تبیین الگوی راهبردی نقش گفتمان بسیج در حفظ و تداوم بیداری اسلامی.

۲-۳-۱. هدف‌های فرعی

- (۱) شناسایی و تبیین ابعاد و الزام‌های گفتمان بسیج در دیدگاه امامین انقلاب؛
- (۲) شناسایی و تبیین مولفه‌های گفتمان بسیج در دیدگاه امامین انقلاب؛
- (۳) تبیین الگوی راهبردی گفتمان بسیج در حفظ و تداوم ابعاد بیداری اسلامی؛
- (۴) تبیین الگوی راهبردی گفتمان بسیج در دستیابی به فرایندهای راهبردی حفظ و تداوم بیداری اسلامی.

۴-۱ سؤال‌های تحقیق**۱-۴-۱. سؤال اصلی**

الگوی راهبردی نقش گفتمان بسیج در حفظ و تداوم بیداری اسلامی کدام است؟

۲-۴-۱. سؤال‌های فرعی

- (۱) ابعاد و الزام‌های اصلی گفتمان بسیج کدامند؟
- (۲) مؤلفه‌های گفتمان بسیج به تفکیک ابعاد و الزام‌ها کدامند؟
- (۳) میزان اثرگذاری گفتمان بسیج در حفظ و تداوم ابعاد بیداری اسلامی چگونه است؟
- (۴) میزان اثرگذاری گفتمان بسیج در دستیابی به فرایندهای راهبردی حفظ و تداوم بیداری اسلامی چگونه است؟

۵-۱. روش تحقیق

این تحقیق به روش آمیخته و ترکیبی از روش تحلیل محتوای کیفی و تحلیل گفتمان با رویکرد پساساختارگرایی «لاکلاو و موفه» و همچنین روش کمی و پیمایشی انجام شده است. در این تحقیق بعد از بررسی و انتخاب متون و اسناد متناظر بر مفهوم بسیج

در دیدگاه امامین انقلاب، الگوی نظری گفتمان بسیج به‌روش کیفی استخراج شد. در بخش پیمایشی، جامعه آماری این تحقیق شامل کلیه صاحب‌نظران، خبرگان کلیدی آگاه به موضوع بسیج و بیداری اسلامی در سطح نیروهای مسلح، دانشگاه‌ها، مراکز تحقیقاتی، حوزه علمیه و وزارت خارجه بوده‌اند. پرسشنامه تحقیق در بین گروه ۱۰۵ نفری از اعضای جامعه آماری که به روش نمونه‌گیری هدف‌مند انتخاب شده‌اند، اجرا و میزان اثر و ارتباط الگوی بسیج با حفظ و تداوم ابعاد بیداری اسلامی و دستیابی به فرایندهای راهبردی آن بررسی و تبیین شده است.

قلمرو این تحقیق از نظر مفهومی شامل کلیه مباحث طرح ایده و تشکل بسیج در ابتدای انقلاب اسلامی و در دیدگاه امامین انقلاب می‌باشد و از نظر گستره جغرافیایی و زمانی شامل محدوده کشورهای منطقه و جهان اسلام می‌شود که در دوره زمانی ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۶ کنش‌های جریان بیداری اسلامی در آنجا فعال بوده است.

جدول شماره (۱): مراحل انجام تحلیل محتوای کیفی

مراحل	اقدامها
شناسایی و دسته‌بندی متون مرتبط با کلیدواژه بسیج	جمع‌آوری متن بیانات/ سخنرانی‌ها، پیام‌ها، فرامین و احکام مربوط به بسیج در آثار امام و رهبری ^۱
واحد زمینه	پاراگراف
واحد ثبت	پاراگراف
کدگذاری باز	مشخص کردن مضامین و مفاهیم هم‌ارز در متن پاراگراف‌های منتخب
کدگذاری محوری	سازماندهی مفاهیم در قالب مقوله و مؤلفه
کدگذاری نهایی	سازماندهی مقوله‌ها و مؤلفه‌ها در قالب گره‌گاه‌ها و ابعاد اصلی
دسته‌بندی محتوا	سازماندهی ابعاد و مؤلفه‌ها (استخراج مقوله‌ها و ابعاد با استفاده از نرم‌افزار (MAXQDA))

۱. دامنه جستجو شامل کلیه بیانات مربوط به موضوع بسیج در دیدگاه امام خمینی^(ره) و مقام معظم رهبری^{مدظله‌العالی} از ابتدای رهبری ایشان تا خرداد ۱۳۹۶ است.

۲. ادبیات و مبانی نظری تحقیق

۲-۱. تعریف مفاهیم

الف. معنای لغوی بسیج

بسیج در لغت به معنی «اسباب و سازمان، سازمان جنگ، آمادگی نیروی نظامی، آماده نمودن اسباب و وسایل کارزار و همچنین به معنی قصد و اراده نیز گفته‌اند. (فرهنگ عمید، ۱۳۸۱: ۲۶۹)

ب. معنای اصطلاحی بسیج

از نظر اصطلاحی بسیج دارای معانی متعددی است که یکپارچگی لازم را ندارد؛ از نگاه سیاسی و نظام‌مند، بسیج عبارت است از: «فرایندی که در آن یک واحد اجتماعی به سرعت بر منابعی (منابع سه‌گانه جمعیتی، اقتصادی و نظامی) که از قبل بر آنها واپایش نداشته، واپایش پیدا می‌کند. (هدایتی، ۱۳۸۱: ۱۲)

از نگاه ملی بسیج عبارت است از: «عمل آماده نمودن و بالابردن امکانات ملی برای مقابله با هرگونه اوضاع اضطراری ...». (هدایتی، ۱۳۸۱: ۱۲)

از نگاه اجتماعی بسیج به حرکتی گفته می‌شود که در آن:

(۱) هدف و مقصدی، معین و مورد نظر باشد؛

(۲) برای دستیابی به اهداف، سازماندهی وجود داشته باشد؛

(۳) گردهمایی تخصصی و حرفه‌ای کمتری در آن نفوذ داشته باشد؛

(۴) شدت حرکت و سازماندهی آن بستگی به شرایط، نیازها و چگونگی بروز

هدف داشته باشد؛

(۵) از گروه‌گرایی، انحصارطلبی و تسلط‌گرایی خاص به دور باشد و در جهت

منفعت ملی و عام گام بردارد. (آزاد ارمکی، ۱۳۷۲: ۱۳)

به‌طور قطع، گفتمان بسیج‌کنندگی به مفهوم نظری آن فقط مربوط به ایران نبوده و

نیست، به‌ویژه بسیج با رویکرد دفاعی و نظامی و مشارکت دادن مردم در دفاع و امنیت

مقوله‌ای جهانی است. بررسی تجربه‌ها و شیوه‌های بسیج^۱، ویژگی‌های عمومی و مشترکی را برای این الگو نشان می‌دهد که در زیر خلاصه می‌شود:

(۱) حفظ تمامیت ارضی، دفاع مرزی و سدکردن پیشروی دشمن در حمله

سرزمینی؛

(۲) داوطلبانه، غیرمستمر و یا دوره‌ای بودن مشارکت؛

(۳) آموزش و آمادگی دفاع نظامی به صورت غیررسمی؛

(۴) سازماندهی و نگه‌داری در قالب یگان و واحدهای با وظایف مشخص شده؛

(۵) تأکید بر ماهیت بازدارندگی این گونه نیروها به عنوان نیروهای احتیاط در مواقع

بحران؛

(۶) فراخوانی و به کارگیری در عرصه‌های عمرانی و خدمات‌رسانی در حوادث و

بلایا؛

(۷) برخورداری از سلاح و تجهیزات نظامی و جنگی؛

(۸) فعالیت‌های اطلاعاتی و حفاظت از مکان‌های حیاتی، حساس و کلیدی کشور؛

(۹) پرهیز از نام‌گذاری نظامی به این نیروها با اصطلاح‌هایی از قبیل سرباز شهروند،

بسیج، میلیشیا، حشدشعبی، دفاع وطنی، گارد ملی و...؛

(۱۰) برگزاری رزمایش‌های سالیانه و دوره‌ای و تقویت آمادگی و حفظ انسجام

یگان‌ها.

(۱۱) پیروی و فرمانبری به‌ویژه در موارد عقیدتی و مذهبی. (عبدالملکی، ۱۳۹۷: ۶۸-۴۹)

۱ سابقه بسیج مردمی یا میلیشیا در کشورهای دیگر از جمله کوبا، کره شمالی، چین، آمریکا و رژیم صهیونیستی دیده می‌شود. در سال‌های اخیر نیز در کشورهای منطقه غرب آسیا الگوگیری از الگوی بسیج ایران شامل سوریه، عراق و یمن مشاهده می‌شود.

ج. معنای بسیج از نگاه انقلاب اسلامی

تعریف به کاررفته برای بسیج^۱ در ادبیات انقلاب اسلامی، خاص و منحصر به فرد است، به گونه‌ای که هم ناظر بر مفهوم عام از بسیج است و هم بسیج را با ویژگی‌ها، مصداق‌ها و کارکردهای آن در انقلاب اسلامی تعریف می‌کند. در ماده ۳۵ اساسنامه بسیج، بسیجی عبارت است از: «کلیه افراد کشور اعم از نظامی و داوطلب که برای دفاع از نظام جمهوری اسلامی و اهداف انقلاب اسلامی و همچنین کمک به هنگام بلایا و حوادث غیرمترقبه، آموزش دیده و سازماندهی می‌گردد و در زمان جنگ و صلح و مواقع اضطراری به کار می‌آید».

امام خمینی^(ره) به عنوان مبتکر تشکل بسیج در ایران، بسیج را عبارت از پیوند و حرکت عمومی مردم باهم می‌داند: «این برکت اسلام است، این برکت قرآن است که در بین ما هست، اسلام است که همه قشرها را به هم پیوند می‌دهد و یک هم‌چون بسیج عمومی را درست می‌کند».(صحیفه امام (ره)، جلد ۱۴: ۲۸)

از میان تمامی تعاریف ارائه شده برای بسیج، تعریف مقام معظم رهبری گویاترین و رساترین است: «مجموعه‌ای که در آن پاک‌ترین انسان‌ها، فداکارترین و آماده به کارترین جوانان کشور در راه اهداف عالی این ملت و برای به کمال رساندن و به خوشبختی نائل کردن این کشور جمع شده‌اند».(امام خامنه‌ای، بیانات در جمع بسیجیان، ۱۳۷۶/۹/۵).

د. تعریف بیداری اسلامی

بیداری معادل واژه «الصحوه» در زبان عربی و به معنی بازگشت دوباره مسلمانان به مبانی دین اسلام و اقبال به سوی مسائل دینی است. این واژه از نظر اصطلاحی نیز عبارت است از: «تلاش برای فهم اسلام و عمل به فرامین آن که به صورت جدی از دهه هفتاد قرن بیستم در نقاط مختلف جهان اسلام آغاز گردید».(بکار، ۱۳۹۲: ۲۴)

- بیداری اسلامی اصطلاحی است که برای بیان جنبشی مبتنی بر آگاهی (نسبت به اصول رهایی‌بخش اسلام)، عمل سیاسی (اقدام برای تغییر شرایط موجود و نیل به وضعیت مطلوب) و بر بنیاد اسلام‌خواهی (مبتنی بر اهمیت و اولویت عنصر تکلیف دینی بر منافع زودگذر پیرامونی) شکل گرفته و هدف آن استقرار نوعی نظام سیاسی است که (مقام نخست) در تعارض با الگوی اسلامی مملکت‌داری نبوده و (مقام دوم) برآمده از مبادی معرفتی، هویتی اصیل دینی باشد. (افتخاری، ۱۳۹۱: ۲۹)

- مقام معظم رهبری در تعریف مشخص از بیداری اسلامی اخیر در کشورهای منطقه می‌فرماید: «بیداری اسلامی یک حالت برانگیختگی و آگاهی در امت اسلامی است که درهم‌شکننده حصارهای استبداد و استکبار بوده و به تحولات و دگرگونی‌های بیرونی منجر شده است... و قیام‌ها و انقلاب‌های بزرگی را پدید آورده است...». (امام‌خامنه‌ای، بیانات در نخستین اجلاس بیداری اسلامی، ۱۳۹۰/۶/۲۶)

۲-۲. مبانی نظری بسیج

الف. بسیج در قرآن کریم

اولین و مهم‌ترین متن دینی که به اندیشه و مفهوم بسیج از منظر یک امر دینی پرداخته، قرآن کریم است. آیات فراوانی در مورد بسیج و فراخوانی مردم در شرایط جهاد و دفاع، حضور در صحنه‌های سیاسی، همکاری و تعاون مردم در عرصه‌های اجتماعی وجود دارد که به صورت کوتاه و گزیده به برخی آیات مرتبط پرداخته می‌شود.

مهم‌ترین و نزدیک‌ترین آیه به مفهوم و منظور بسیج (که دلالت بر آمادگی برای حرکت در دفاع از دین دارد) آیه ۴۱ سوره مبارکه توبه می‌باشد که می‌فرماید: «وقتی به جهاد فراخوانده می‌شوید، خواه سبکبار باشید یا گرانبار، باید روانه شوید و با مال و جانتان در راه خدا پیکار کنید. این برای شما بهتر است اگر بدانید»^۱. همچنین در آیه ۷۱

۱. «انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ» (توبه، آیه ۴۱)

سوره مبارکه نساء می‌فرماید: «ای کسانی که ایمان آورده‌اید، آمادگی خود را حفظ کنید و در دسته‌های متعدد یا به صورت دسته واحد به سوی دشمن حرکت نمایید».

علاوه بر این، اساسی‌ترین آیه‌ای که مردم را برای آمادگی در شرایط صلح و همچنین در شرایط بحران و جنگ ترغیب می‌کند، آیه ۶۰ سوره انفال می‌باشد که می‌فرماید: «و هر چه در توان دارید از نیرو و اسب‌های آماده بسیج کنید، تا با این {تدارکات}، دشمن خدا و دشمن خودتان و {دشمنان} دیگری را جز ایشان که شما نمی‌شناسیدشان و خدا آنان را می‌شناسد- بترسانید، و هر چیزی در راه خدا خرج کنید، پاداشش به خود شما بازگردانیده می‌شود، و بر شما ستم نخواهد رفت».^۱

علاوه بر موارد بالا بسیاری از ویژگی‌های بسیج و بسیجیان از نگاه قرآن کریم

عبارتنداز:

- (۱) شهادت‌طلبی: سوره بقره، آیه ۱۵۴؛
- (۲) صبر و استقامت: سوره بقره، آیه ۱۵۳؛
- (۳) شجاعت: سوره انفال، آیه‌های ۱۵ و ۱۶؛
- (۴) انضباط و هماهنگی: سوره آل عمران، آیه ۱۰۳؛
- (۵) رضای حضرت حق تعالی: سوره بقره، آیه ۲۰۷؛
- (۶) عدم اعتماد به دشمن: سوره هود، آیه ۱۱۲؛
- (۷) فرمانبرداری و اطاعت‌پذیری: سوره آل عمران، آیه ۱۵۲؛
- (۸) بیعت با رهبر و ولی: سوره فتح، آیه ۱۸ و سوره هود، آیه ۶۲؛
- (۹) جهاد در راه خدا و برای نجات مستضعفین: سوره نساء، آیه ۷۵؛
- (۱۰) شجره طیبه در اجتماع انسانی: سوره ابراهیم، آیه ۲۴.

۱. «وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهَبُونَ بِهِ وَعَدُّوا لَكُمْ وَأَخْرَيْنَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ، وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ، وَأَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ» (انفال، آیه ۶۰)

ب. بسیج در رویکرد مرجعیت دینی و تاریخ معاصر ایران

یکی از مبانی شکل‌گیری انقلاب اسلامی و تأکید بر الگوی بسیج عمومی را باید در جنبش اصول‌گرایی شیعی جستجو کرد. جریان اسلام‌گرایی با رویکرد ولایی در تاریخ تشیع در ایران و در قالب مرجعیت شیعی و از جمله مرجع عالیقدر شیعه «کاشف‌الغطاء» معروف به «شیخ کبیر» در موضوع جهاد علیه تهاجم دولت روسیه تزاری به ایران شروع شد. واکنش علمای اصول‌گرا به اشغال بخشی از خاک ایران در جنگ ایران و روس، نخستین صحنه عملی مداخله علمای اصولی در مسائل سیاسی تاریخ معاصر ایران به‌شمار می‌آید. (ولایتی، ۱۳۹۰: ۵۰) در ادامه بسیاری از علما، ضمن بیان فتوا و ترغیب مردم به جهاد و دفاع، خود نیز در صحنه‌های نبرد حاضر شدند. این واکنش سریع علمای شیعه نشان می‌دهد که گرایش عالمان اصولی به احیای اسلام و لزوم دخالت آنها در سیاست، روزبه-روز در حال گسترش بوده است. (ولایتی، ۱۳۹۰: ۵۰-۵۱) تلاش برای احیای دین و مرجعیت سیاسی دین، بعدها از سوی سایر مراجع دینی به‌ویژه حضرت امام خمینی^(ره) علاوه‌بر دفاع و جهاد به بسیاری از امور سیاسی و اجتماعی توسعه داده شد. در واقع، نظریه اسلام‌گرایی امام خمینی^(ره) بیانگر جنبشی هویت‌گرایانه در برابر استعمار و توسعه به‌شیوه غربی در جهان اسلام بود. (ولایتی، ۱۳۹۰: ۳۷)

«بابی سعید»، امام خمینی^(ره) را برجسته‌ترین اندیشمند اسلامی می‌داند که راه اصلاح‌گری خود را با مرکز‌زدایی از غرب (اروپامحوری در پیشرفت) که بسیاری از اندیشمندان پیشین به آن گرفتار بودند، آغاز می‌کند و آن را به‌عنوان نقطه برجسته در اصول‌گرایی اسلامی معنا می‌کند. از دید «بابی سعید»، اسلام‌گرایی با امام خمینی^(ره) اوج گرفت و دیگر جنبش‌های اسلامی در سراسر جهان در اثر پیروزی ایشان در برپایی جمهوری اسلامی، توانا شدند. (بابی سعید، ۱۳۷۹: ۱۰۵)

برخی از مهم‌ترین ویژگی‌های اسلام‌گرایی-اصول‌گرایی امام خمینی^(ره) که نقش تعیین‌کننده در شکل‌گیری گفتمان بسیج برای اسلام‌خواهی در جهان عرب داشت، عبارتند از:

- (۱) جنبش هویت‌گرایانه و بازیابی هویت اصیل اسلامی؛
- (۲) رویکرد استکبارستیزی؛
- (۳) بومی‌گرایی و نفی الگوبرداری از تمدن غربی در اصلاح‌گری و توسعه؛
- (۴) استقرار حاکمیت کامل اسلامی (عدم جدایی دین و دولت)؛
- (۵) شیوه انقلابی در مبارزه و پیگیری اهداف؛
- (۶) توده‌گرایی و تکیه بر مردم؛
- (۷) نفی قوم‌گرایی و ملی‌گرایی.

بر اساس ویژگی‌های بالا، امام خمینی^(ره) در الگوی اصلاح‌گری و انقلابی خود برای غلبه بر رویکرد مردمسالارانه متأثر از تجربه غرب (که در اندیشه‌گرایی‌های پیشین دیده می‌شود) بر رویکرد مردم‌سالاری اسلامی مبتنی بر بسیج عمومی و کنش‌های داوطلبانه و هویت‌گرا تکیه نمود. ایشان در یک تفاوت اساسی با سایر اندیشمندان اسلامی بر ماهیت جنبش توده‌ای و راه‌حل انقلابی مبتنی بر بسیج عمومی تأکید دارند.

ج. بسیج از منظر قانون و اسناد بالادستی کشور

علاوه بر تعریف اصطلاحی و مفهومی که در ادبیات علمی و از نگاه رهبران انقلاب اسلامی از بسیج وجود دارد؛ یکی از نکات مهم در تعریف و تبیین گفتمان بسیج موضوع مصداق‌هایی است که از منظر اسناد قانونی در مورد بسیج و به‌ویژه بسیج در ایران به کار می‌رود. یکی از مصداق‌های عملی گفتمان بسیج، «واحد بسیج مستضعفین سپاه» بوده و با عنوان «نیروی مقاومت بسیج» توسعه یافت و در طرح جدید با عنوان «سازمان بسیج مستضعفین» شناخته می‌شود. برخی از وجوه قانونی بسیج در اسناد بالادستی عبارتند از:

جدول شماره (۲): وجوه قانونی بسیج در اسناد بالادستی

ردیف	موضوع	مرجع تصویب	تاریخ تصویب
۱	اصل ۱۵۱ قانون اساسی: دولت موظف است برای همه افراد کشور برنامه و امکانات آموزش نظامی را برطبق موازین اسلامی فراهم نماید...	شورای قانون اساسی	۱۳۵۸/۱/۱۲
۲	تشکیل سازمان بسیج ملی: ...ایجاد، آموزش و بسیج ارتش ۲۰ میلیونی برای پیشگیری و مقابله با هرگونه تهدید و تجاوز نظامی، سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و سوانح طبیعی و...	شورای انقلاب اسلامی	۱۳۵۹/۱۲/۱۰
۳	قانون ادغام سازمان بسیج ملی در سپاه پاسداران انقلاب	مجلس شورای اسلامی	دی ماه ۱۳۵۹
۴	واحد بسیج مستضعفین سپاه موظف است در اسرع وقت امکانات آموزشی نظامی اتباع اناث دولت جمهوری اسلامی ایران را با رعایت کلیه موازین شرعی فراهم نماید. ...»	شورای انقلاب اسلامی	۱۳۶۳/۷/۲۹
۵	کمیته انقلاب اسلامی... در صورت لزوم از نیروهای سازمان یافته بسیج مستضعفین سپاه پاسداران انقلاب اسلامی طبق تشخیص شورای امنیت یا شورای تأمین محل، استفاده خواهد کرد»	مجلس شورای اسلامی	خرداد ۱۳۶۵
۶	قانون برنامه اول توسعه جمهوری اسلامی ایران	مجلس شورای اسلامی	۱۳۶۹/۱/۱۹
۵	ضرورت تشکیل رده‌های مقاومت بسیج در ادارات و کلیه وزارتخانه‌ها، سازمان‌ها، نهادهای انقلاب اسلامی، مؤسسات، شرکت‌های دولتی، شهرداری‌ها و...	ابلاغ مقام معظم رهبری	خرداد ۱۳۶۹
۶	قانون و مقررات استخدامی سپاه پاسداران: پرسنل بسیجی به افرادی اطلاق می‌گردد که جهت تحقق ارتش ۲۰ میلیونی تحت پوشش سپاه در می‌آیند.	مجلس شورای اسلامی	۱۳۷۱/۷/۸
۷	قانون حمایت قضایی از بسیج	مجلس شورای اسلامی	۱۳۷۱/۱۰/۱
۸	قانون تشکیل و توسعه بسیج دانش آموزی	مجلس شورای اسلامی	اردیبهشت ۱۳۷۵
۹	قانون آیین دادرسی: مأمورین نیروی مقاومت بسیج سپاه پاسداران انقلاب اسلامی... ضابط دادگستری محسوب می‌شوند.	مجلس شورای اسلامی	۱۳۷۸/۶/۲۸
۱۰	قانون اختیارات سازمان بسیج سازندگی	مجلس شورای اسلامی	۱۳۸۶/۱۱/۲۳

د. هویت تشکلی بسیج در تجربه انقلاب اسلامی و سازمان سپاه

(۱) مرحله اول: دوران مبارزات انقلابی تا شروع جنگ تحمیلی؛ سال ۱۳۴۲، آغاز مبارزات مردمی و پیدایش تفکر بسیجی در اندیشه امام خمینی^(ره) است. «به حول قوه الهی برای حفظ نظام و سرزمین ملت شریف ایران بسیج را راه خواهم انداخت». (خانی، ۱۳۹۲: ۳۶۵، به نقل از حجت الاسلام والمسلمین رحمانی^۱) حجت الاسلام والمسلمین رحمانی می گوید... امام^(ره) در رابطه با پیشنهاد یکی از علما فرمودند: «من در اندیشه تشکیل بسیجم». (خانی، ۱۳۹۲: ۳۱۲)

(۲) مرحله دوم: دوران جنگ تحمیلی؛ دو هفته از آغاز جنگ نگذشته بود که طرح ادغام سازمان بسیج مستضعفین در سپاه پاسداران انقلاب اسلامی مطرح شد و با تصویب مجلس، ستاد بسیج ملی در راه تکوین خود دچار تحول اساسی گردید و به صورت واحدی از واحدهای سپاه درآمد. در طول دفاع مقدس و دهه اول انقلاب، واحد بسیج مستضعفین توانست نیروهای مورد نیاز عملیات هایی که پی در پی از سوی رزمندگان انجام می شد را تأمین نماید.

(۳) مرحله سوم: بسیج در دهه دوم انقلاب اسلامی ایران؛ بعد از آتش بس و پایان جنگ تحمیلی، چند هفته از ابلاغ دستورالعمل تشکیل بسیج دانشجویی نگذشته بود که به فرمان رهبر انقلاب حضرت امام خامنه ای^(مدظله العالی) نیروی مقاومت بسیج تشکیل و جایگزین واحد بسیج مستضعفین گردید و مأموریت کلی بسیج چنین معرفی شد: «جذب و آموزش عمومی مردم و سازماندهی و تجهیز و به کارگیری آنان در رده های مقاومت به منظور تشکیل ارتش ۲۰ میلیونی و مقاومت مردمی در دفاع از کشور، انقلاب و دستاوردهای آن». برخی از مهم ترین اقدام ها در طول تحول بسیج در این دوره زمانی عبارتند از:

۱. از یاران امام و اولین مسئول بسیج مستضعفین

- (۱) تهیه و تصویب طرح جامع نیروی مقاومت در سال ۱۳۷۸ و بازنگری این طرح در سال ۱۳۷۹ با عنوان «طرح جامع ۲»؛
- (۲) سازماندهی افراد جبهه‌رفته و اعضای فعال بسیج در قالب گردان‌های عاشورا و الزهرا^(س)؛
- (۳) همکاری با دولت به صورت وسیع در طرح‌های ترویج کشاورزی، به‌کارگیری بسیجیان در طرح ریشه‌کنی فلج اطفال، بهداشت و تنظیم خانواده؛
- (۴) همکاری با نیروی انتظامی در امور امنیتی و اطلاعاتی؛
- (۵) پرداختن به فعالیت‌های علمی، آموزشی، فرهنگی، ورزشی، هنری و زیارتی - تفریحی، حفظ انسجام و اوقات فراغت.
- (۴) مرحله چهارم: توسعه تشکیلات، اقشار و فعالیت‌های بسیج؛ در این دوره با رهنمودهای مقام معظم رهبری در تاریخ ۱۳۷۹/۲/۱۷ و طرح ایده بسیج سازندگی، ورود بسیج به عرصه سازندگی و نقل مکان بسیجیان به مناطق محروم انجام شد. از دیگر اقدام‌های مهم بسیج در تحول جدید عبارتند از:
- برگزاری دوره «طرح معرفت» برای بسیجیان با هدف افزایش بصیرت سیاسی و ارتقای اعتقادات و معنویت بسیجیان؛
- تقویت و راه‌اندازی بخش‌های تخصصی بسیج مانند بسیج جامعه پزشکان، بسیج جامعه مهندسين.
- از سال ۱۳۸۶ طرح تقویت و توسعه اقشار بسیج که از دوره‌های قبل آغاز شده بود، با شتاب بیشتری تداوم یافت و در دهه ۱۳۹۰ سازمان‌های بسیج ادارات، کارگری، اصناف، ورزشکاران، حقوقدانان، هنرمندان، مداحان، پیشکسوتان، عشایری، جامعه بین‌الملل و سازمان بسیج رسانه اضافه شدند.

در ادامه و با شکل‌گیری سپاه‌های استانی، سازمان بسیج به‌عنوان ستاد تخصصی بسیج به‌صورت طولی با رده‌های هم‌تراز استانی از طریق سپاه‌های استانی مرتبط می‌شوند.

۲-۳. تعریف گفتمان

گفتمان ریشه در گفتن به‌معنی حرف‌زدن و سخن راندن دارد. (عمید، ۱۳۶۳: ۱۰۱۰) اصطلاح گفتمان از واژه فرانسوی «دیسکورس»^۱ و لاتین «دیسکورسوس»^۲ به‌معنی گفتگو، محاوره و گفتار گرفته شده است. گفتمان در یک رابطه فعال، معنی‌بخش و هویت‌ساز با واقعیت دارد. در واقع گفتمان، رویکردی ساختاری به متن است که امکان اتصال متن به جنبه‌های جامعه‌شناختی را فراهم می‌کند. (فرقانی، ۱۳۸۲: ۶۲) گفتمان در ساخت یا تغییر ساخت اجتماعی سه نقش دارد:

(۱) نقش تحریری گفتمان در ایجاد حرکت و تغییر که بستگی به میزان اثر تبلیغات و شیوه‌های گفتمان دارد؛

(۲) نقش اقناعی گفتمان که به انسجام منطقی و ایدئولوژیک آن موکول می‌شود؛

(۳) نقش احساسی گفتمان که از طریق برانگیختن احساسات برای پذیرش ساختارهای جدید و بدیع زمینه‌سازی می‌کند. (فرقانی، ۱۳۸۲: ۶۲-۶۱)

گفتمان در تعریف عبارت‌است از قلمرویی از سخن گفتن درباره واقعیت‌های اجتماعی است. گفتمان گونه‌ای کنش اجتماعی است که در تولید جهان اجتماعی شامل دانش‌ها، هویت‌ها، روابط اجتماعی و در حفظ الگوهای اجتماعی خاص نقش دارد. (بورگنسن، ۱۳۹۱: ۲۴)

رویکرد گفتمان «لاکلاو و موفه»^۱ بیشترین تناسب را با ماهیت و رویکرد بسیج از نگاه سازنده‌بودن، انتزاعی‌تر و توجه به جنبه‌های ثبات و تغییر به‌طور همزمان و پیوستگی ابعاد و مؤلفه‌های گفتمان در یک کنش اجتماعی و گفتمانی و امکان حذف مؤلفه‌های غیرگفتمانی را دارد. بنابراین، در این مقاله برای تبیین ابعاد و مؤلفه‌های گفتمان بسیج از این رویکرد استفاده شده است. مهمترین ویژگی رویکرد «لاکلاو و موفه» عبارت‌است از:

(۱) گفتمان نقش سازنده داشته و یک جریان دامنه‌دار می‌باشد؛

(۲) گفتمان بیشتر انتزاعی است تا روزمره؛

(۳) گفتمان هم به ثبات می‌پردازد و هم به تغییر.

«لاکلاو و موفه» برای درک معنا و چگونگی تفاوت و دگرگونی معانی در گفتمان‌ها می‌گویند: «ما مفصل‌بندی^۲ را هرگونه عملی به شمار خواهیم آورد که رابطه‌ای را میان مؤلفه‌ها تثبیت می‌کند به‌طوری‌که هویتشان در نتیجه عمل مفصل‌بندی دچار تغییر شود. آن کلیت ساختاریافته ناشی از عمل مفصل‌بندی را گفتمان خواهیم خواند. مؤلفه مبتنی بر تفاوت را تازمانی که در قالب یک گفتمان مفصل‌بندی شده باشند، بعد^۳ خواهیم نامید؛ درمقابل هر تفاوتی را که به‌شکل گفتمانی مفصل‌بندی نشده باشد، عنصر^۴ نام خواهیم نهاد. (laclou&mouffe, 1985:110)

مطابق این تعریف گفتمان، بسیج شبکه‌ای از معانی به‌هم مرتبط را درمورد قلمرو نظام اسلامی، مردم و انقلاب به‌وجود می‌آورد. یک گفتمان از طریق ثبت نسبی معنا درمورد گره‌گاه‌های ویژه‌ای شکل می‌گیرد. گره‌گاه‌ها^۵ نشانه متمایزی است که سایر

1. laclou& mouffe
2. Articulation
3. moment
4. element
5. nodal points

نشانه‌ها معنای خود را از رابطه‌شان با گره‌گاه‌ها دریافت می‌کنند. (laclou&mouffe, 1985:112) گره‌گاه به نقطه بلورینه‌شده^۱ درون یک گفتمان ویژه گفته می‌شود. (یورگنسن، ۱۳۹۱: ۶۰)

بر اساس نظریه «لاکلاو و موفه» بسیج به تنهایی چیز زیادی نمی‌گوید، بلکه باید در رابطه با سایر مؤلفه‌ها قرار گیرد تا معنا دهد. این موضوع در طول عمل مفصل‌بندی رخ داده و مفصل‌بندی عملی است که رابطه میان عناصر را به گونه‌ای برقرار می‌کند که هویت‌شان تغییر کند.

۴-۲. گفتمان بسیج

منظور از گفتمان بسیج، الگوی مسلطی است که فرایند شکل‌گیری و استقرار ساخت عمومی بسیج در مراحل چندگانه (شکل‌گیری، مبارزه، پیروزی، تأسیس، نهادسازی و توسعه) را تبیین می‌کند. گفتمان بسیج متناظر بر چگونگی ظهور و شکل‌گیری مشارکت حداکثری داوطلبانه مردم (وفاق عمومی و اجتماعی) برای تغییر نظام حاکم و ایجاد حکومت‌های مبتنی بر شریعت، حفظ و تداوم دستاوردهای آن تا دستیابی به اهداف و آرمان‌های اجتماعی است.

از دید این مقاله، گفتمان بسیج عبارت است از: «قدرت برانگیختگی مردم (ایران) در دو حوزه تفکری و تشکیلی در راستای اجرای احکام دین که توانست پیروزی بر رژیم و جریان بین‌المللی پشتیبان آن را رقم زده و نظام سیاسی برآمده از انقلاب را تداوم بخشد».

در این تحقیق بر اساس رویکرد پساساختارگرایی «لاکلاو و موفه» گفتمان بسیج در ارتباط کلی با گفتمان انقلاب اسلامی قابل تبیین و تحلیل است. بنابراین، می‌توان گفت

گفتمان نظری بسیج (بیانات، رهنمودها، توصیه‌ها و راهبردها، ارزیابی‌ها و فرامین امامین انقلاب در مورد بسیج در چارچوب مجموعه «گره‌گاه‌ها» (دال‌های اصلی و یا کلیدی) به‌عنوان ابعاد اصلی و همچنین نشانه‌های مبتنی بر تفاوت در قالب یک گفتمان به‌عنوان مؤلفه/مقوله در ارتباط با «مضامین و مفاهیم هم‌ارز و دال‌های سیال» در قالب مفاهیم، مضمون و معرف (شاخص) آن بازنمایی و دسته‌بندی می‌شود، که در ادامه به‌صورت جداگانه بازگو شده است.

۳. یافته‌های تحقیق

۱-۳. ابعاد گفتمان بسیج در اندیشه امام خمینی^(ره)

رهبر کبیر انقلاب حضرت امام خمینی^(ره) به‌عنوان اولین نظریه‌پرداز انقلاب اسلامی، ایده و تفکر بسیج را به‌عنوان مهم‌ترین گفتمان حضور و مشارکت داوطلبانه مردم در مراحل مختلف انقلاب از نظریه تا عمل، طرح و ارائه کرد. محتوا و ماهیت این گفتمان نشان می‌دهد که آن به‌عنوان یک الگوی مسلط در مراحل مختلف انقلاب، مردم را در اطراف نقش‌های موردانتظار از مبارزه تا حراست از انقلاب اسلامی بسیج نمود. عناصر و اجزای این گفتمان حول گره‌گاه‌ها و دال‌های مرکزی در یک پیوستگی مفهومی، کلیت گفتمان را شکل می‌دهد. گره‌گاه‌ها، دال‌های مرکزی و یا کلیدواژه‌های اصلی هستند که مقوله‌ها و مضمون‌های به‌کارگرفته شده در متن، آن را پشتیبانی می‌کند و مفاهیم اصلی گفتمان حول آنها سازمان می‌یابند. به عبارت دیگر گره‌گاه‌ها حلقه‌های اتصال و ارتباط مفاهیم اصلی یعنی همان ابعاد هستند. ابعاد در گفتمان بسیج شامل طول، عرض و عمق فعالیت و عملکرد بسیج برای تحول، تغییر و پیشرفت در عرصه‌های زندگی اجتماعی است. براساس نتایج مقوله‌بندی و شناسایی و تکرار معرف‌های گفتمان بسیج، ظهور، بروز، حضور و فعالیت مردم در یکی یا همه عرصه‌ها از نظر امام خمینی^(ره) عبارتند از: «دفاعی-نظامی، سیاسی-مدیریتی، اجتماعی، فرهنگی، دینی-اسلامی، امنیتی-اطلاعاتی و

اقتصادی-سازندگی، علمی و آموزشی». این عرصه‌ها به‌عنوان «گره‌گاه‌ها و دال مرکزی» هستند که مفاهیم و مضامین دراطراف آن‌ها سازمان می‌یابند.

جدول شماره (۳): ابعاد گفتمان بسیج امام خمینی^(ره)

موضوع	ابعاد/گره‌گاه‌ها	مقوله/ مؤلفه	مضمون‌ها/ شاخص‌ها	تکرار مضمون‌ها / معرف‌ها
ابعاد گفتمان بسیج امام خمینی ^(ره)	اسلامی و دینی	۳	۱۱	۷۹
	سیاسی و مدیریتی	۴	۱۱	۴۷
	دفاعی و نظامی	۸	۲۱	۹۶
	امنیتی و اطلاعاتی	۳	۱۰	۳۴
	اجتماعی و ملی	۶	۱۶	۵۸
	فرهنگی و ارزشی	۳	۹	۲۳
	اقتصادی و سازندگی	۴	۵	۲۵
	علمی و آموزشی	۲	۳	۶
جمع	۸	۳۳	۸۶	۳۸۱

۲-۳. الزام‌های گفتمان بسیج در اندیشه امام خمینی^(ره)

دسته دیگر از گره‌گاه‌ها و مفاهیم به‌کارگرفته شده در گفتمان بسیج امام خمینی^(ره) بایدها و نبایدهایی است که الزام بسیج را برای نقش‌آفرینی در ابعاد و عرصه‌های هشت‌گانه تشکیل می‌دهد. گره‌گاه‌های «انقلابی، مردمی، تفکری، تشکلی، الگویی، جوان‌گرایی، توجه به جهان اسلام و مستضعفین» الزام‌های هشت‌گانه گفتمان بسیج امام خمینی^(ره) را تشکیل می‌دهد.

جدول شماره (۴): الزام‌های گفتمان بسیج امام خمینی^(ره)

موضوع	ابعاد/گره‌گاه	مقوله/ مؤلفه	مضمون	تکرار مضمون‌ها/ معرف‌ها
الزام‌های گفتمان بسیج امام خمینی ^(ره)	انقلابی	۳	۸	۱۴
	مردمی	۴	۱۱	۲۹
	تفکری	۳	۵	۳۳
	تشکلی	۴	۶	۴۶
	الگو بودن	۴	۹	۲۲
	جوان‌گرایی	۳	۵	۱۷
	توجه به جهان اسلام	۲	۴	۲۷
	توجه به مستضعفین	۲	۳	۱۶
جمع	۸	۲۵	۵۱	۲۰۴

بازخوانی گفتمان بسیج در طول انقلاب اسلامی نشان می‌دهد امام خمینی^(ره) با طرح ایده بسیج، ضمن حفظ جایگاه رهبر انقلابی (عقیدتی-مذهبی)، در جایگاه رهبری اجتماعی (سیاسی-مدیریتی) با اقدامات شایسته به نهادسازی انقلابی همت نموده و عظمت حضور مردم در مراحل مختلف انقلاب؛ در مرحله‌ی واژه‌سازی با نام «بسیج عمومی» از سطح «تفکری» تا سطح «تشکلی» به صورت عملی، در مرحله‌ی نهادسازی با نام «ارتش ۲۰ میلیونی» در قالب واحد بسیج سپاه، نیروی مقاومت بسیج و یا سازمان بسیج، سازمان یافته و در سطح منطقه‌ای با عنوان «هسته‌های مقاومت اسلامی و بسیج جهانی اسلام» در حال گسترش بوده و در سطح جهانی با نام «بسیج جهانی مستضعفین» در حال الگوشدن برای مبارزه است.

مرور مجموع بیانات، مصاحبه‌ها، پیام‌ها، احکام و رهنمودهای امام خمینی^(ره) در مورد ابعاد، ویژگی‌ها و ایده بسیج‌کنندگی مردم در سه بخش قابل ارائه است:

(۱) بسیج ملت ایران برای رهایی از استبداد داخلی و متجاوزان به حریم ملت ایران (بسیج ملی مردم ایران)؛

(۲) بسیج مسلمانان جهان در مقابل نظام کفر جهانی و متجاوزان به حریم امت اسلامی (بسیج امت اسلامی)؛

(۳) بسیج مستضعفین جهان در مقابل استکبار جهانی و متجاوزان به حریم محرومین (بسیج جهانی مستضعفین).

علاوه بر این نظریه بسیج‌کنندگی امام خمینی^(ره) سه مقطع^۱ کلان دارد که عبارتند از:

(۱) مقطع مبارزات، شکل‌گیری جنبش و حرکت مردم در سرنگونی رژیم (بسیج عمومی)؛

(۲) مقطع پیروزی و تشکیل نظام اسلامی (سازمان و تشکل بسیج)؛

(۳) مقطع پایداری و استمرار نظام اسلامی، تداوم انقلاب و حفظ دستاوردهای آن (توسعه و تقویت بسیج).

از نظر زمانی و محتوا هرچه از روند شکل‌گیری بسیج به جلو حرکت می‌کنیم، موضوع سازماندهی، برنامه‌ریزی، نقش‌آفرینی و ساختاریابی بسیج ملموس‌تر و مهم‌تر می‌شود.

در نظریه بسیج امام خمینی^(ره) رکن اساسی تشکیل بسیج، «مردم» هستند و تشکیل بسیج مستلزم پیوند سه مؤلفه «رهبری، مردم و فعالیت‌های داوطلبانه»^۱ است. وجود پنج اصل اساسی بسیج مبنی بر تداوم حضور و فعالیت داوطلبانه مردم عبارتند از:

- (۱) اعتماد به مردم (اعتماد کامل رهبری به مردم)؛
- (۲) نقش‌آفرینی مردم (فعالیت داوطلبانه و خودجوش مردم)؛
- (۳) اتحاد و انسجام مردم (هم‌افزایی و گستره ملی حضور مردم)؛
- (۴) روحیه و آمادگی مردم (ایستادگی، مقاومت، پذیرش اجتماعی و فراگیری مردم)؛
- (۵) دینداری مردم (ایمان و انگیزه اسلامی مردم).

جدول شماره (۵): ابعاد، الزامها و مؤلفه‌های گفتمان بسیج امام خمینی^(ره)

الزام‌های گفتمان بسیج در اندیشه امام خمینی ^(ره)			ابعاد و مؤلفه‌های گفتمان بسیج امام خمینی ^(ره)		
موضوع	ابعاد/ گره‌گاه	مقوله/ مؤلفه	موضوع	الزام/ گره‌گاه	مقوله/ مؤلفه
ایجاد گفتمان بسیج امام خمینی ^(ره)	اسلامی و دینی	پایبندی دینی و مذهبی اهداف الهی و اسلامی ارزش‌های اسلامی	الزام‌های گفتمان بسیج امام خمینی ^(ره)	انقلابی	هویت انقلابی عمل انقلابی دفاع انقلابی
	سیاسی و مدیریتی	مشارکت و حضور سیاسی استقرار و استحکام سیاسی بصیرت سیاسی استکبارستیزی		مردمی	هویت مردمی مشارکت مردم ایثار و مقاومت مردم دینداری مردم
	دفاعی و نظامی	دفاع از دین و نظام اسلامی دفاع از کشور آمادگی دفاعی روحیه دفاعی مقابله با دشمن خارجی دفاع همه‌جانبه مقابله با دشمن داخلی ویژگی دفاعی		تفکری	تفکر اسلامی تفکر بسیجی تفکر عاشورایی
	امنیتی و اطلاعاتی	نظم و امنیت عمومی رصد اطلاعاتی مشارکت امنیتی		تشکیلی	رهبری و فرماندهی سازماندهی ارکان ارتباطی - پیوند اقتشاری بسیج تربیت و آموزش
	اجتماعی و ملی	وحدت ملی روحیه انقلابی استقلال اجتماعی فعالیت داوطلبانه استقامت و پایداری پایبندی دینی		الگو بودن	الگوی جهانی الگوی اسلامی الگوی رفتاری الگوی انقلابی
	فرهنگی و اخلاقی	ایثار و مقاومت باورهای فرهنگی دفاع فرهنگی		جوان‌گرایی	بسیج جوانان ایثار جوانان دینداری جوانان
	اقتصادی و سازندگی	جهاد اقتصادی بازسازی کشور محرومیت‌زدایی فرهنگ کار		توجه به جهان اسلام	حمایت از جبهه اسلام بسیج جهان اسلام
	علمی و آموزشی	کوشش علمی تشکل علمی		توجه به مستضعفین	دفاع از مستضعفین مقابله با نظام سطله

۳-۳. ابعاد گفتمان بسیج در اندیشه مقام معظم رهبری^(مدظله‌العالی)

مقام معظم رهبری^(مدظله‌العالی) به عنوان جانشین برحق امام خمینی^(ره) در گفتمان انقلابی خود به مانند اصل انقلاب، بسیج را یکی از نشانه‌های الهی و معجزه انقلاب می‌داند. ایشان با وجود نقش اساسی که در توسعه و تعمیق تفکر و تشکل بسیج در جامعه داشته و دارد، تشکیل بسیج را به‌طور کامل منسوب به امام خمینی^(ره) می‌دانند و می‌فرمایند: «عظیم‌ترین و ماندگارترین یادگار آن بزرگوار، همین بسیج مردمی است که در همه‌جا حضور دارد» و آن را مهم‌ترین راهبرد مشارکت عملی مردم در انقلاب می‌دانند و می‌فرمایند: «محور دفاع از انقلاب، همین آحاد عظیم میلیونی بسیج هستند». معظم‌له در ادامه توسعه و تعمیق گفتمان بسیج امام خمینی^(ره)، علاوه بر افزودن مؤلفه‌های جدید در ابعاد هفت‌گانه، نقش‌آفرینی بسیج در عرصه‌های «علمی و فناوری» را به عنوان یک بُعد و گره‌گاه اصلی برمی‌شمارند.

گفتمان بسیج مقام معظم رهبری^(مدظله‌العالی) نیز همچون گفتمان بسیج امام خمینی^(ره) بر گره‌گاه‌های اصلی استوار است که قابلیت جذب و پیوستگی مفاهیم هم‌ارز را دارد و شالوده اصلی نظریه بسیج مقام معظم رهبری^(مدظله‌العالی) را تشکیل می‌دهد. مقام معظم رهبری^(مدظله‌العالی) حتی قبل از قرار گرفتن در جایگاه رهبری بر بسیج به عنوان یک تفکر و طرح راهبردی تأکید می‌نمایند.^۱ بر همین اساس و بعد از قرار گرفتن در جایگاه رهبری انقلاب نیز بر توسعه و تقویت همه‌جانبه بسیج و به‌ویژه ساخت درونی بسیج تأکید می‌نمایند و سرنوشت انقلاب را به سرنوشت بسیج گره می‌زنند.

در گفتمان بسیج مقام معظم رهبری^(مدظله‌العالی)، متناسب با مقاطع پیشرفت انقلاب سه نگاه به بسیج دیده می‌شود:

۱. رک. امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، ۱۳۶۲/۹/۴ و ۱۳۷۸/۶/۱۰

- (۱) بسیج دفاعی: مشارکت داوطلبانه و عمومی مردم برای حفظ انقلاب و نظام در مقابل دشمنی و توطئه‌های داخلی و خارجی؛^۱
- (۲) بسیج سازمان‌یافته اجتماعی و فرهنگی: بسیج همه‌جانبه برای نقش‌آفرینی و حضور در میدان‌های موردنیاز کشور در راستای پرکردن خلأها و رفع موانع؛
- (۳) بسیج انقلابی: بسیج فراگیر ملی همه دلسوزان و علاقمندان به سرنوشت کشور و اسلام در راستای پیشرفت کشور و تحقق تمدن اسلامی.
- در گفتمان بسیج مقام معظم رهبری^(مدظله‌العالی) سازمان و تشکیلات بسیج به‌عنوان بستر اصلی در میدان‌های موردنیاز حفظ و تداوم انقلاب در مرحله نهایی، نیازمند پیوند عناصر درونی آن است. این عناصر عبارتند از:
- استحکام ساخت درونی؛
 - بصیرت دینی و عقلانیت؛
 - آمادگی و سازماندهی قشری؛
 - فراگیری و مشارکت توده مردم؛
 - روحیه بسیجی و انقلابیگری؛
 - معنویت و اخلاص؛
 - همه‌جانبه‌نگری در طراحی و نقش‌آفرینی.

۱. ر.ک امام خامنه‌ای^(مدظله‌العالی)، ۱۳۶۹/۹/۵ و ۱۳۸۸/۹/۴

۲. ر.ک امام خامنه‌ای^(مدظله‌العالی)، ۱۳۷۶/۹/۵ و ۱۳۸۸/۷/۱۲ و ۱۳۹۴/۴/۶ و ۱۳۷۱/۸/۲۷

جدول شماره (۶): ابعاد و مؤلفه‌های گفتمان بسیج امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)

نوع گفتمان	ابعاد / گره‌گاه	مقوله / مؤلفه	مضمون / شاخص	تکرار مضمون‌ها / معرف‌ها
گفتمان بسیج امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)	اسلامی و دینی	۴	۱۳	۷۴
	سیاسی و مدیریتی	۵	۱۱	۶۹
	دفاعی و نظامی	۵	۱۰	۷۶
	امنیتی و اطلاعاتی	۳	۴	۲۱
	اجتماعی و ملی	۶	۲۳	۸۳
	فرهنگی و ارزشی	۶	۱۰	۵۶
	اقتصادی و سازندگی	۲	۴	۱۹
	علمی و فناوری	۳	۴	۱۸
جمع	۸	۳۴	۵۷	۴۱۶

۳-۴. الزام‌های گفتمان بسیج در اندیشه مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)

دسته دیگر از عناصر گفتمان بسیج در نگاه مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) الزام‌ها و بایدها و نبایدهایی است که لازمه هویت‌بخشی به بسیج در بُعد کیفی است. مهم‌ترین الزام بسیج در گفتمان مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) انقلابی و انقلابیگری است. ابعاد یا گره‌گاه‌های «انقلابی، مردمی، تفکری، تشکلی، الگویی، جوان‌گرایی، توجه به جهان اسلام، رهبری فرهمند و همه‌جانبه بودن» الزام‌های ۹ گانه گفتمان بسیج مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) را تشکیل می‌دهند.

جدول شماره (۷): الزام‌های گفتمان بسیج امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)

گفتمان	ابعاد / گره‌گاه	مقوله / مؤلفه	مضمون / شاخص	تکرار مضمون‌ها / معرف‌ها
الزام‌های گفتمان بسیج مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)	انقلابی	۵	۲۳	۱۱۷
	مردمی	۳	۱۱	۳۴
	تفکری	۵	۱۱	۷۳
	تشکلی	۶	۱۵	۸۱
	الگو بودن	۴	۸	۴۸
	جوان‌گرایی	۵	۱۱	۳۷
	جهان اسلام	۲	۶	۱۲
	رهبری فرهمند	۳	۱۱	۳۵
	همه‌جانبه بودن	۲	۶	۱۹
جمع	۹	۳۵	۹۶	۴۵۶

در موضوع الزام‌های بسیج بایستی اشاره کرد که به دلیل پایان جنگ تحمیلی و وجود نوعی پرسش و ابهام اجتماعی در مورد کارکرد و نقش دفاعی و نظامی بسیج در مباحث توسعه و سازندگی، مقام معظم رهبری^(مدظله‌العالی) در جایگاه رهبری برای تثبیت و تقویت بسیج در ادامه انقلاب، با گسترش بسیج به همه عرصه‌ها و حوزه‌های زندگی اجتماعی و میدان‌های مورد نیاز انقلاب و نظام اسلامی به صورت ویژه بر «ماهیت انقلابی، انقلابی بودن و انقلابی ماندن بسیج» و همچنین توجه به الزام «رهبری فرهمند» و «همه‌جانبه‌نگری» بسیج در عرصه‌های مختلف تأکید دارند.

جداول شماره (۸): ابعاد، الزام‌ها و مؤلفه‌های گفتمان بسیج امام خامنه‌ای^(مدظله‌العالی)

الزام‌های گفتمان بسیج امام خامنه‌ای ^(مدظله‌العالی)			ابعاد و مؤلفه‌های گفتمان بسیج امام خامنه‌ای ^(مدظله‌العالی)		
مقوله / مؤلفه	الزام / گره‌گاه	موضوع	مقوله / مؤلفه	ابعاد / گره‌گاه	موضوع
هویت انقلابی حافظ انقلاب و کشور روحیه انقلابی حضور انقلابی تداوم انقلابی‌گری	انقلابی	الزام‌های گفتمان بسیج امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)	اهداف اسلامی ارزش‌های اسلامی پایبندی دینی پیوند با اهل بیت (ع)	اسلامی و دینی	ابعاد گفتمان بسیج امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)
هویت مردمی مشارکت مردم ایثار و مقاومت مردم	مردمی		کارآمدی سیاسی هوشیاری سیاسی پایداری سیاسی استکبارستیزی حفظ منافع ملی	سیاسی و مدیریتی	
منطق و اندیشه تفکر بسیجی تفکر دینی آگاهی فلسفه بسیج	تفکری		دفاع از انقلاب دفاع از کشور و وطن دفاع از هویت ملی آمادگی دفاعی روحیه دفاعی	دفاعی و نظامی	
هویت سازمانی - تشکلی سازماندهی فراگیری بسیج ارکان ارتباطی قانون و مقررات آموزش	تشکلی		تأمین امنیت آمادگی امنیتی رصد امنیتی	امنیتی و اطلاع‌اتی	

الزام‌های گفتمان بسیج امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)			ابعاد و مؤلفه‌های گفتمان بسیج امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)		
مقوله / مؤلفه	الزام / گره‌گاه	موضوع	مقوله / مؤلفه	ابعاد / گره‌گاه	موضوع
الگوی جهان اسلام الگوی جهانی الگوی استکبارستیزی الگوی رفتاری	الگو بودن		وحدت ملی روحیه بسیجی ایستادگی و مقاومت فراگیری اجتماعی اهداف ملی الگوی رفتاری	اجتماعی و ملی	
اتکاء به جوانان روحیه جوانان جذب و نگهداری جوانان دینداری جوانان حضور همه‌جانبه جوانان	جوان‌گرایی		اخلاق اسلامی دینداری امنیت فرهنگی فرهنگ بسیجی ویژگی‌های فرهنگی جهاد فرهنگی	فرهنگی و اخلاقی	
رهبری و فرماندهی پیوند با مردم قدرت بسیج‌کنندگی	رهبری فرهمند				
مسئولیت جهانی مسئولیت جهان اسلام	توجه به جهان اسلام		حضور در سازندگی فعالیت‌های سازندگی	اقتصادی و سازندگی	
ایثار و مقاومت همه‌جانبه نقش‌آفرینی همه‌جانبه	همه‌جانبه بودن		فعالیت علمی جهاد علمی پیشتازی علمی	علمی و آموزشی	

۳-۵. ابعاد و فرایندهای بیداری اسلامی

در راستای دستیابی به الگوی مؤثر و تعیین میزان نفوذ الگوی گفتمان بسیج در حفظ و تداوم بیداری اسلامی، دیدگاه‌ها، نظریه‌ها، عوامل، روندها و رویدادهای کلی جریان بیداری اسلامی به روش اسنادی بررسی شد. همچنین ابعاد و ویژگی‌های بیداری اسلامی با تأکید بر دیدگاه‌های امامین انقلاب تبیین شد. نتایج نشان داد گفتمان بیداری اسلامی در دیدگاه امام خمینی^(ره) دارای ۳ گره‌گاه (بعدها)

اصلی، ۹ مقوله (مؤلفه) و ۱۱۶ مضمون و معرف تکرارشونده است. همچنین گفتمان بیداری اسلامی مقام معظم رهبری^(مدظله‌العالی) دارای ۶ گره‌گاه (بُعد) اصلی، ۲۳ مقوله (مؤلفه) و ۵۲۳ مضمون و معرف تکرارشونده است. در مجموع گفتمان بیداری اسلامی امامین انقلاب در یک کل به هم پیوسته و درهم تنیده شامل سه بُعد مشترک (دینی و مذهبی، سیاسی و مدیریتی، اجتماعی و فرهنگی) است. علاوه بر این، با بررسی دیدگاه سایر اندیشمندان این حوزه در مورد عوامل و انگیزه‌های بیداری اسلامی منطقه و همچنین روندها و رویدادهای بیداری اسلامی و تلفیق دیدگاه‌ها با بحث خبرگی و کارشناسی، در مجموع ابعاد بیداری اسلامی در ۵ بُعد به شرح زیر تعیین شد.

(۱) بُعد دینی و مذهبی؛ با تأکید بر اسلام‌خواهی، عدم جدایی دین از سیاست و مرجعیت دینی و سیاسی رهبران مذهبی در جامعه و اجرای احکام و شعائر اسلامی.

(۲) بُعد سیاسی و مدیریتی؛ با تأکید بر استقرار حکومت دینی، مردم‌سالاری دینی، مشارکت مردم در تعیین سرنوشت خود، نفی استبداد داخلی و وابستگی خارجی.

(۳) بُعد اجتماعی و فرهنگی؛ با تأکید بر هویت‌یابی اسلامی، استقلال، آزادی، عدالت، توسعه و پیشرفت اجتماعی و جایگزینی الگوهای بومی از نهادهای مدنی و قانونی، وحدت جامعه و امت اسلامی با تأکید بر اصالت فرهنگ اسلامی، اخلاق و آرمان‌گرایی و نفی الگوهای فرهنگ غربی.

(۴) بُعد اقتصادی و توسعه؛ با تأکید بر الگوی توسعه، پیشرفت و رفاه مبتنی بر ظرفیت‌های بومی و توسعه مستقل و جلوگیری از تاراج ثروت‌ها و منابع ملی و مقابله با فساد و فاصله طبقاتی.

(۵) بُعد دفاعی و امنیتی؛ با تأکید بر رد سلطه کفار و استکبارستیزی و مقابله با نفوذ و مداخله بیگانگان و شکل‌گیری جبهه متحد اسلامی.

بعد از تعیین ابعاد بیداری اسلامی، در راستای تبیین و تدقیق نقش الگوی بسیج در حفظ و تداوم آن، فرایندها و مؤلفه‌های راهبردی حفظ و تداوم بیداری اسلامی در ارتباط با الگوی بسیج در ۶ حوزه تعیین شد، که عبارتند از:

- (۱) اصول و ارزش‌های راهبردی حفظ و تداوم بیداری اسلامی؛
- (۲) اهداف راهبردی حفظ و تداوم بیداری اسلامی؛
- (۳) راهبردهای کلان حفظ و تداوم بیداری اسلامی؛
- (۴) الزام‌های راهبردی حفظ و تداوم بیداری اسلامی؛
- (۵) برنامه‌های راهبردی حفظ و تداوم بیداری اسلامی؛
- (۶) اقدامات راهبردی حفظ و تداوم بیداری اسلامی.

۴. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

۴-۱. ابعاد و مؤلفه‌های گفتمان بسیج

مقایسه گره‌گاه‌ها و مؤلفه‌های گفتمان امامین انقلاب نشان می‌دهد تعداد مضمون‌های به‌کار گرفته شده با فراوانی ۷۸۵ مفهوم، ابعاد هشت‌گانه گفتمان بسیج را بازگو می‌کند. همچنین مضمون‌های به‌کار گرفته شده در ابعاد هشت‌گانه در گفتمان بسیج مقام معظم رهبری^(مدظله‌العالی) با فراوانی ۴۱۶ بار، بیش از گفتمان امام خمینی^(ره) با فراوانی ۳۶۹ بار است. درحالی‌که در گفتمان بسیج امام خمینی^(ره) بُعد

«نظامی و دفاعی» بسیج به عنوان یک گره گاه اصلی بیش از سایر ابعاد تأکید شده، در گفتمان بسیج مقام معظم رهبری^(مدظله‌العالی)، ضمن حفظ کلیت الگوی مسلط و گره‌گاه‌های اصلی گفتمان بسیج امام خمینی^(ره)، ابعاد «سیاسی - مدیریتی»، «اجتماعی» و «علمی و فناوری» به عنوان گره‌گاه‌های اصلی بیشتر مورد تأکید قرار گرفته است؛ اما در کل نوعی همگرایی بین دو گفتمان دیده می‌شود. بنابراین، می‌توان دو گفتمان را درهم ادغام و یا تلفیق نمود. در ترکیب دو گفتمان؛ به ترتیب تأکید بر ابعاد «دفاعی-نظامی، دینی-اسلامی، اجتماعی-ملی، سیاسی-مدیریتی، فرهنگی-اخلاقی، امنیتی-اطلاعاتی، اقتصادی-سازندگی و علمی و فناوری» است.

برخلاف وحدت نسبی در ابعاد و گره‌گاه‌های اصلی گفتمان‌ها، از نظر نوع الزام‌ها و مضمون‌ها و مفاهیم هم‌ارز آن‌ها، گفتمان مقام معظم رهبری^(مدظله‌العالی) در مقایسه با گفتمان بسیج امام خمینی^(ره) از تنوع و تکثر بیشتری برخوردار است. به این مفهوم که الزام‌های ایجاد، توسعه و تداوم بسیج بیشتر مورد تأکید بوده است.

از مجموع ۶۶۰ الزام تکرار شده در ۱۰ بُعد به عنوان گره‌گاه و یا کلیدواژه اصلی، ۴۵۶ بار مربوط به گفتمان مقام معظم رهبری^(مدظله‌العالی) و ۲۰۴ بار مربوط به گفتمان امام خمینی^(ره) است. در حالی که، در گفتمان امام خمینی^(ره) به دو الزام توجه و تمرکز بر جهان اسلام و مستضعفین بیشتر توجه شده، در گفتمان مقام معظم رهبری^(مدظله‌العالی) به الزام انقلابی، تفکری، تشکلی، الگویی و جوان‌گرایی و رهبری که به ساخت درونی بسیج توجه دارد، بیشتر تأکید می‌شود.

در واقع، مقام معظم رهبری^(مدظله‌العالی) بر ارائه الگوی رفتاری از بسیج تأکید دارند. به عنوان نمونه، ایشان می‌فرمایند: «امروز اگر شما جلوه‌های زیبای پُرشور حضور جوانان را در صحنه‌های پُرخطر فلسطین و لبنان مشاهده می‌کنید، این الگوگیری از بسیج است». (امام خامنه‌ای، بیانات در ۱۳۸۴/۶/۲) علاوه بر این، در حالی که مفهوم «دفاع همه‌جانبه» در بُعد نظامی در گفتمان امام خمینی^(ره) کمتر تکرار شده، این مفهوم

به عنوان یک گره گاه اصلی با مفهوم‌ها و مضمون‌های هم‌ارزی چون «حضور همه-جانبه، ایثار همه‌جانبه، مجاهدت همه‌جانبه، نقش‌آفرینی همه‌جانبه» به کار برده شده است.

۸ بُعد یا گره‌گاه اصلی گفتمان بسیج امام خمینی^(ره) با ۳۳ مقوله و مؤلفه و ۸۶ مضمون هم‌ارز با ۳۶۹ شاخص قابل تکرار در یک پیوستار، دامنه کنشگری در کلیت نظریه بسیج را از سطح نظری (تفکر و اهداف راهبردی و راهبردهای کلان) تا سطح عملی (برنامه‌های و اقدام‌های راهبردی) در عرصه‌های مختلف تشکیل می‌دهد.

۸ بُعد یا گره‌گاه کلان با ۳۴ مؤلفه، ۵۷ مقوله و ۴۱۶ معرف و مضمون تکرارشونده، گفتمان بسیج مقام معظم رهبری^(مدظله‌العالی) را تشکیل می‌دهد که در پیوستاری به هم مرتبط، کلیتی منسجم از تفکر و تشکل بسیج را از دیدگاه مقام معظم رهبری^(مدظله‌العالی) از سطح تفکر راهبردی تا اقدامات راهبردی نشان می‌دهد.

ابعاد هشت‌گانه گفتمان بسیج امامین انقلاب، با وجود شباهت‌ها و تأکیدها بر کلیت مفاهیم به کار گرفته شده در تبیین بسیج، گویای نوعی نگاه عمومی‌تر (بسیج دفاعی و اجتماعی) در گفتمان امام خمینی^(ره) و نگاه خاص‌تر (بسیج سازمان‌یافته و تشکلی) در گفتمان مقام معظم رهبری^(مدظله‌العالی) است.

در گفتمان امام خمینی^(ره) الزام‌ها در قالب ۸ گره‌گاه اصلی با ۲۵ مقوله، ۵۱ مضمون و معرف که ۲۰۴ بار تکرار و تأکید شده، دسته‌بندی می‌شود. اما در گفتمان مقام معظم رهبری^(مدظله‌العالی) الزام‌ها در قالب ۹ گره‌گاه اصلی با ۳۵ مقوله، ۹۶ مفهوم که ۴۵۶ بار تکرار و تأکید شده، قابل دسته‌بندی است.

بررسی الزام‌های گفتمان بسیج در دیدگاه امامین انقلاب نشان می‌دهد، هر دو گفتمان در ۷ الزام «انقلابی، مردمی، تفکری، تشکلی، جوان‌گرایی، الگویی و توجه به جهان اسلام» مشترک هستند. در حالی که امام خمینی^(ره) بر مضمون عمومی

«مستضعفین» در قالب بسیج بیشتر تأکید می‌نماید، مقام معظم رهبری^(مدظله‌العالی) بر الزام «همه‌جانبه‌نگری، رهبری و فرماندهی» در ساخت تفکری و تشکلی بسیج تأکید دارند.

میدان نقش‌آفرینی گفتمان بسیج با ابعاد و گره‌گاه‌های اصلی شناخته‌شده در متن بیداری اسلامی و حرکت‌های مردمی معطوف به تبدیل تفکر انقلابی به رفتار انقلابی در جنبش‌های مبتنی بر حضور مردم است، یعنی بسیج باید از حالت انتزاعی، خود را به سطح انضمامی نزدیک‌تر نماید.

بر این اساس و باتوجه به تأکید بر نقش الگویی و اثرگذاری انقلاب اسلامی برای بسیج‌کنندگی مردم در جهان اسلام و منطقه، نقش‌ها و یا انتظاراتی برای عملی شدن این اثرگذاری در متن بیداری اسلامی، می‌تواند معطوف به انتظاراتی سه‌گانه زیر باشد:

(۱) ایجاد و تقویت شناخت و معرفت در مردم نسبت به مبانی و اصول بیداری اسلامی؛
 (۲) ایجاد و تقویت انگیزه‌های احساسی و تعلق عاطفی مشترک نسبت به اهداف و راهبردهای بیداری اسلامی؛

(۳) برانگیختن، هدایت و سازماندهی رفتار در اجرای راهبردها، برنامه‌ها و انجام اقدام‌های راهبردی معطوف به حفظ وحدت در بیداری اسلامی.

یکی از مهم‌ترین عناصر و ویژگی‌های منحصربه‌فرد در گفتمان بسیج امامین انقلاب اسلامی «شهادت‌طلبی و ایثار» است که در متن تمام ابعاد و الزام‌های بسیج، ۸۰ بار تکرار شده است. این ویژگی در الگوی بسیج انقلاب اسلامی که از دو زیرساخت نظری «فلسفه عاشورا و فلسفه انتظار» نشئت می‌گیرد، در یک بستر بومی ایرانی بیش از هرجایی نمود یافته است و با رعایت ملاحظه‌های مکتبی می‌تواند در گفتمان بیداری اسلامی نیز اثرگذار باشد. به این معنی که شهادت‌طلبی و آمادگی ایثار جان، در راستای از بین بردن ظلم از جامعه اسلامی و مقابله با نفوذ و سلطه

استعمارگران و تحقق اهداف و آرمان اسلام ناب محمدی (ص) است و با اجازه ولی فقیه زمان از انحراف به دور خواهد بود.

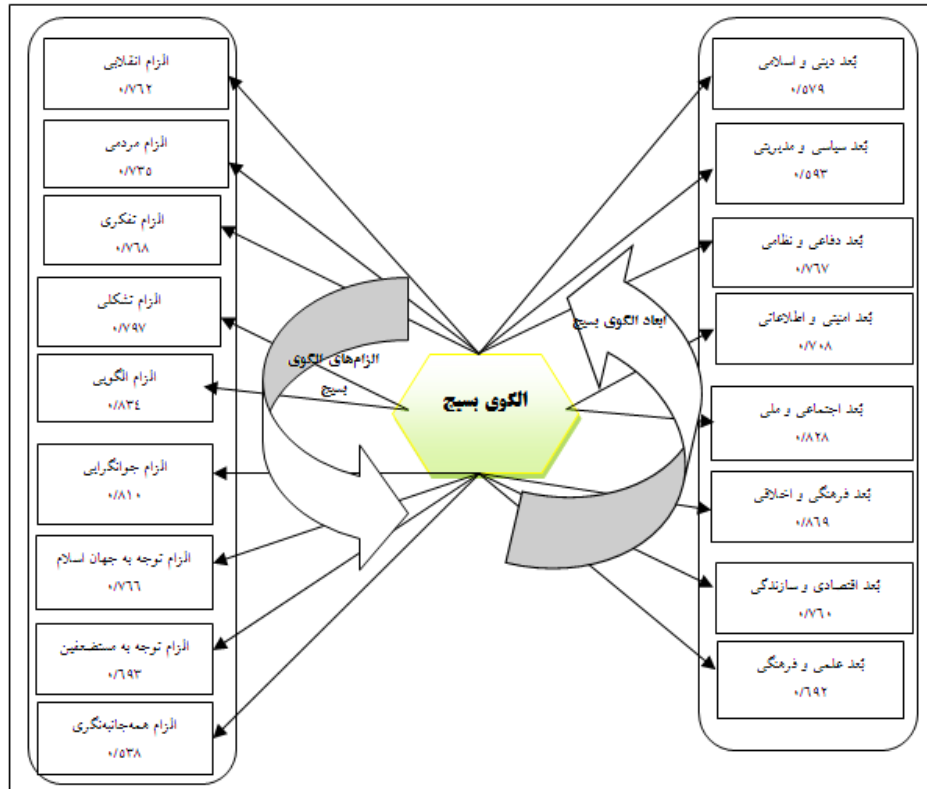
۲-۴. الگوی کلی بسیج برای حفظ و تداوم بیداری اسلامی

چارچوب کلی الگوی راهبردی گفتمان بسیج براساس نتایج سنجش تحلیل عاملی و با معیار ارزش‌ها و بار عاملی بالای ۰/۳ و همگرایی مؤلفه‌های طرح شده در اجزای الگو برای هر بُعد و الزام جداسازی و در الگوی زیر تعیین شد که عبارت است از:

(۱) تعیین ابعاد: تمامی ابعاد هشت‌گانه با ۴۹ مؤلفه در کلیت الگوی بسیج برای بیداری اسلامی از وزن و همبستگی بالا و قابل قبول و معنی‌دار برخوردار است.

(۲) تعیین الزام‌ها: تمامی الزام‌های ۹ گانه و ۴۳ مؤلفه الزامی طرح شده با حذف ۴ مؤلفه (تداوم انقلابیگری، دینداری مردم، ایثار مردم و ماهیت بسیج) در مجموع ۳۹ مؤلفه از وزن و بار عاملی قابل قبولی برخوردار است.

بنابراین، براساس بررسی خبرگی، الگوی بسیج برای بیداری اسلامی از ۸ بُعد با ۴۹ مؤلفه، ۹ الزام با ۳۹ مؤلفه الزامی در سطح نظری و مفهومی برخوردار است.

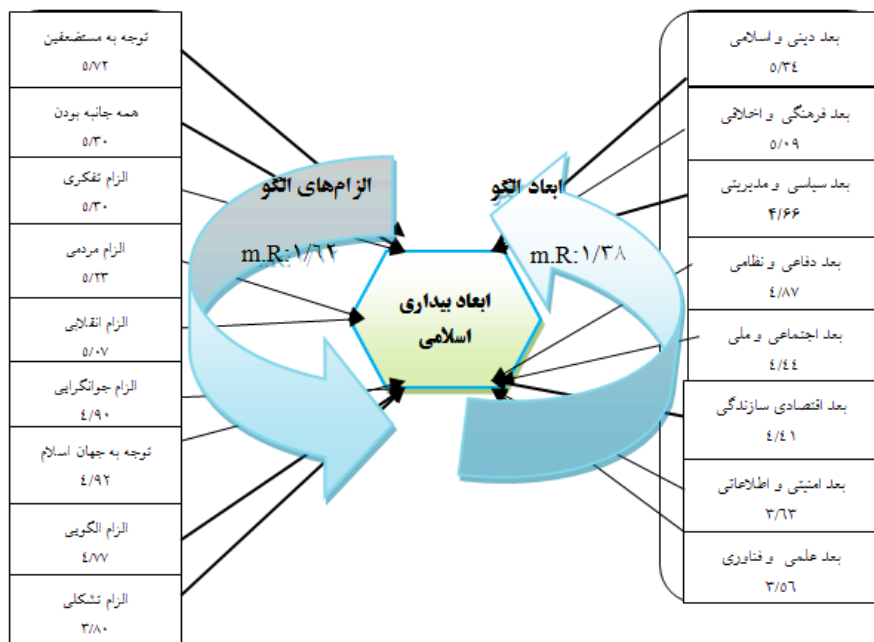

شکل شماره (۱): ابعاد و الزام‌های الگوی بسیج

۳-۴. اثر الگوی بسیج در حفظ و تداوم ابعاد پنج‌گانه بیداری اسلامی

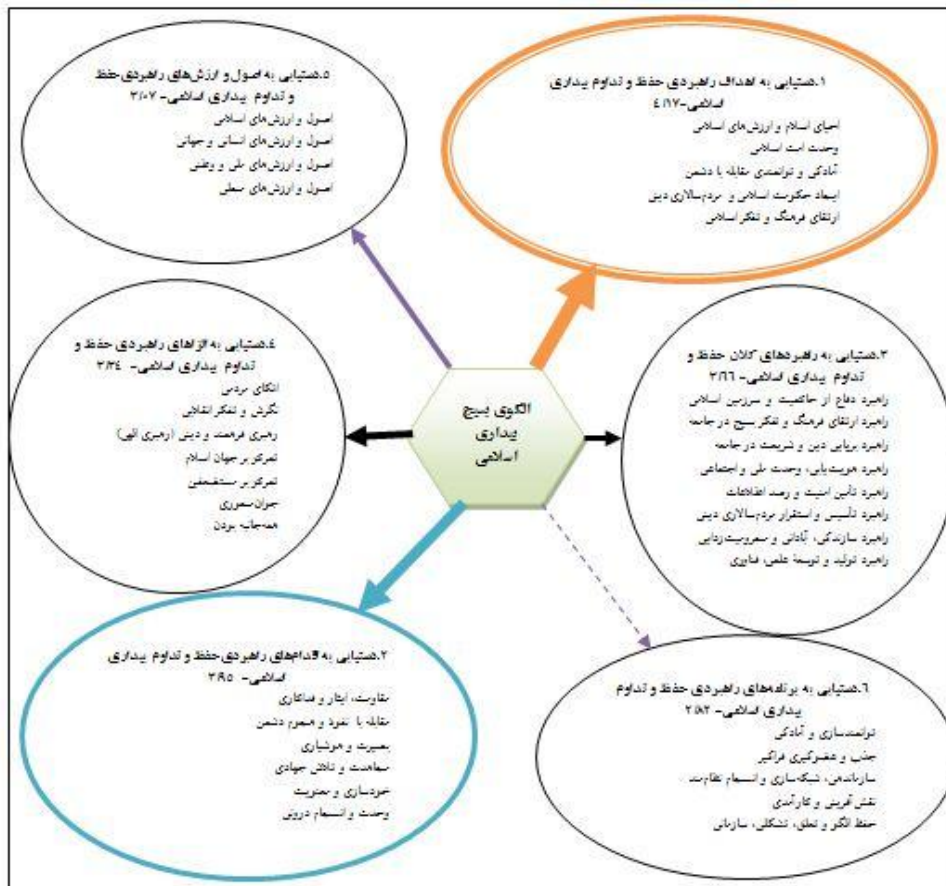
نتایج آزمون فریدمن برای تعیین اهمیت و اولویت اثرگذاری ابعاد الگوی بسیج در تحقق ابعاد بیداری اسلامی نشان می‌دهد میزان اثرگذاری ابعاد هشت‌گانه الگوی بسیج در تحقق ابعاد بیداری اسلامی به ترتیب اولویت عبارتند از: «بُعد دینی و اسلامی، بُعد فرهنگی و اخلاقی، بُعد دفاعی و نظامی، بُعد سیاسی و مدیریتی، بُعد اجتماعی و ملی، بُعد اقتصادی و سازندگی، بُعد امنیتی و اطلاعاتی، بُعد علمی و فناوری».

نتایج آزمون فریدمن برای تعیین اولویت اثرگذاری الزام‌های الگوی بسیج در تحقق ابعاد بیداری اسلامی نشان می‌دهد، میزان اثرگذاری الزام‌های ۹ گانه الگوی بسیج در تحقق ابعاد بیداری اسلامی به ترتیب عبارتند از: «توجه به مستضعفین، همه‌جانبه بودن، تفکری، مردمی بودن، انقلابی بودن، توجه به جهان اسلام، جوانگرایی، الگو بودن، تشکلی بودن». همچنین اولویت اثرگذاری الگو به ترتیب بر ابعاد «اجتماعی و فرهنگی، دینی و مذهبی، دفاعی و امنیتی، سیاسی و مدیریتی، اقتصادی و توسعه» بیداری اسلامی می‌باشد. همچنین اثرگذاری کلی الزام‌های الگو از اثرگذاری ابعاد الگو در حفظ و تداوم بیداری اسلامی بیشتر است.

شکل شماره (۲): اثرگذاری ابعاد و الزام‌های الگوی بسیج در بیداری اسلامی

۴-۴. اثر الگوی بسیج در دستیابی به فرایندهای راهبردی حفظ و تداوم بیداری اسلامی
تحقق جریان بیداری اسلامی با ابعاد پنج‌گانه نیازمند نقش‌آفرینی الگوی بسیج‌کنندگی در دستیابی به فرایندهای راهبردی بیداری اسلامی است. براساس همگونی و نزدیکی محتوا و ماهیت بیداری اسلامی با نقش‌ها و اولویت‌های بسیج، الگوی اثربخش نقش‌آفرینی بسیج در حفظ و تداوم بیداری اسلامی نیازمند تمرکز بر فرایندها و اولویت‌های راهبردی زیر است:

شکل شماره (۳): اولویت اثرگذاری الگوی بسیج در دستیابی به فرایندهای راهبردی حفظ و تداوم

بیداری اسلامی

۵-۴. پیشنهادها

بررسی سابقه بسیج در عرصه‌های فراملی نشان می‌دهد، الگوی بسیج تجربه‌شده در انقلاب اسلامی، از ظرفیت و قابلیت کنش در حوزه نفوذ تمدنی اسلام برخوردار است و این امکان وجود دارد که از الگوی بسیج در هدفمندکردن کنش‌های جهان اسلام و به‌ویژه بیداری اسلامی استفاده کرد. با توجه با نتایج به‌دست آمده و همچنین تبیین اثربخشی الگوی بسیج در پیشبرد اهداف و فرایندهای بیداری اسلامی، به‌نظر می‌رسد الگوی بسیج در دو سطح نظری (ایجاد امید و حرکت در مردم و گروه‌های پیشرو در جهان اسلام برای تداوم بیداری اسلامی) و عملی (حفظ کنش‌های بیداری اسلامی در قالب فرایندهای راهبردی) می‌تواند نقش‌آفرینی کند. براین اساس پیشنهاد می‌شود:

(۱) الگوی بسیج در کشورهای هدف و به‌ویژه کشورهایی که دارای نزدیکی بیشتر فرهنگی و اجتماعی در الگوگیری از بسیج انقلاب اسلامی هستند، مورد حمایت و پشتیبانی قرار گیرد.

(۲) الگوی بسیج به‌صورت آزمایشی در متن جریان بیداری اسلامی منطقه و کشورهای اسلامی آزمون شود، تا امکان توسعه گفتمان انقلاب اسلامی در الزام «اسلامی، مردمی، انقلابی شدن» جریان‌های بیداری اسلامی به‌صورت عملی فراهم گردد.

(۳) با توجه به اثرگذاری بیشتر الزام‌های الگوی بسیج در بیداری اسلامی، لازم است قبل از هرگونه اقدام در صدور این تجربه انقلاب اسلامی به متن جریان‌های بیداری اسلامی، زیرساخت تفکری و اندیشه‌ای بسیج در قالب گروه‌های خبرگی و ارتباط با اندیشمندان جوامع اسلامی، الزام‌هایی از جمله «مردمی بودن، رهبری الهی، توجه به مستضعفین، تفکری بودن، جوان بودن، دینی بودن، تشکل داشتن» به حوزه بیداری اسلامی منتقل شود تا هرگونه انحراف و خشونت‌گرایی و وابستگی این گروه‌ها به جریان‌های تکفیری و نفوذی دشمن واپایش و مهار شود.

(۴) باتوجه به سکون ایجاد شده در متن بیداری اسلامی، اولویت توجه و تمرکز بر جنبه‌های اجتماعی - فرهنگی و دینی - مذهبی در راه‌اندازی الگوهای مبتنی بر اندیشه بسیج‌کنندگی انقلاب اسلامی در جهان اسلام می‌تواند در حفظ و تداوم بیداری اسلامی اثربخشی بیشتری در مقایسه با جنبه‌های دفاعی، امنیتی و اقتصادی داشته باشد.

منابع و یادداشت‌ها

الف. منابع فارسی

۱. قرآن کریم، ترجمه محمد مهدی فولادوند، (۱۳۷۳)، دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی.
۲. امام خمینی، روح‌الله، مجموعه بیانات در صحیفه نور امام خمینی، مرکز نشر آثار امام خمینی (ره).
۳. امام‌خامنه‌ای، سیدعلی، مجموعه بیانات در سایت اطلاع‌رسانی دفتر مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی).
۴. آزاد ارمکی، نقی، (۱۳۷۲)، جامعه‌شناسی بسیج، مجله علمی پژوهشی بسیج، شماره ۱.
۵. افتخاری، اصغر، (۱۳۹۱)، *بیداری اسلامی در نظر و عمل*، تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق (ع).
۶. بابی سعید، (۱۳۷۹)، *هراس بنیادین، اروپامحوری و ظهور اسلام‌گرایی*، ترجمه غلامرضا جمشیدی‌ها و موسی عنبری، تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه.
۷. بکار، عبدالکریم، (۱۳۹۲)، *بیداری اسلامی؛ بیداری برای بیداری*، ترجمه وحید مرادی، تهران، انتشارات دانشگاه امام صادق (ع).
۸. خانی، مهدی، (۱۳۹۲)، *بسیج*، تهران، روابط عمومی ستادکل سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، چاپ اول.
۹. عبدالملکی، هادی، (۱۳۹۷)، *طراحی الگوی راهبردی موفقیت گفتمان بسیج در حفظ و تداوم بیداری اسلامی*، رساله دکتری، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی، دانشکده مدیریت.
۱۰. عمید، حسن، (۱۳۸۱)، *فرهنگ لغات عمید*، تهران، انتشارات امیرکبیر.
۱۱. فرقانی، محمد مهدی، (۱۳۸۲)، *راه دراز گذار*، تهران، فرهنگ و اندیشه، چاپ اول.
۱۲. ولایتی، علی اکبر، (۱۳۹۰)، *بیداری اسلامی*، تهران، انتشارات مرکز اجلاس بین‌المللی بیداری اسلامی.
۱۳. هدایتی، احمد رضا، (۱۳۸۱)، *یادگار ماندگار*، تهران، سازمان تحقیقات نیروی مقاومت بسیج.
۱۴. یورگنسن، ماریان و لوئیز فیلیپس، (۱۳۹۱)، *نظریه و روش در تحلیل گفتمان*، ترجمه هادی جلیلی، تهران، نشر نی.

ب. انگلیسی

1. Laclau.E and Miouffe.C (1985), *Hegemony and socialist strategy. Towards a radical politics*, London: Verso.

